

INNEHÅLL

FÖRORD 5

I INLEDNING 9

2 MORALFILOSOFI 17

Vad är moralfilosofi? 17

Reflektiv jämvikt 21

Abstraktion 24

Rättvisans omständigheter 32

3 TOLERANS 39

Intolerans som moralisk arrogans 39

Toleransbegreppet definierat 43

Skäl för tolerans 56

4 JÄMLIKHET 67

Allmänt om jämlikhet 67

Begreppet människovärde 74

Två jämlikhetsprinciper 79

Teorier om rättigheter 83

5 RÄTTFÄRDIGANDE 87

Legitimitet 87

Konstruktivism 92

Moraliska skäl 95

Konsekvensetiska skäl för tolerans 98

Vem rättfärdigas handlingar inför? 104

Orimliga invändningar 107

6 FRIHET 117

Negativ frihet 117

Positiv frihet 120

Statlig neutralitet 125

7 TOLERANS I PRAKTIKEN 129

Tolerans inför idéer: Yttrandefrihet 129

Tolerans inför beteenden: Prostitution 134

Tolerans inför identiteter: Homosexualitet och ras 141

8 AVSLUTNING 149

LITTERATUR 159

I INLEDNING

Den kände filosofen Bertrand Russell (1872–1970) ska ha sagt, att när man skriver ett arbete av något slag bör man först berätta vad man ska göra, sedan ska man göra det man har sagt att man ska göra, och till sist ska man berätta vad man har gjort. Jag tycker att det kan vara en lämplig disposition för den här boken.

Således, det här är en moralfilosofisk undersökning och mitt syfte är att skissera en teori om tolerans. En teori är enligt en modern lärobok i vetenskapsfilosofi, ”en mängd uppfattningar vars inbördes sammanhang har gjorts explicit” (Føllesdal et al, *Argumentationsteori, språk och vetenskapsfilosofi*, s. 75). Givet denna uppfattning om vad en teori är ska jag försöka klargöra hur föreställningar kring rättfärdigande, jämlikhet, rättigheter med mera, har betydelse för ett tolerant förhållningssätt. I första hand försöker jag förklara vad det innebär att vara tolerant och hur en tolerant agent resonerar. Endast i en begränsad mening kommer jag att diskutera när tolerans är önskvärt.

Detta är som sagt en moralfilosofisk undersökning, och moralfilosofi anses nog ofta vara en ganska världsfrånvärd verksamhet. I vissa fall är det en riktig iakttagelse. Filosofer snöar ibland in på ett visst område och ägnar år, eller kanske ett helt liv, åt att formulera bra definitioner av begrepp som ingen utom fackfilosofer vet vad de betyder, eller förstår vad man ska med dem till.

Men moralfilosofi är i själva verket något som vi alla sysslar med. Vi faller dagligen moraliska omdömen och för moraliska resonemang utan att vi tycker att det är särskilt konstigt. Vi kan till exempel tycka att näringslivstopparna tjänar för mycket, att regeringen bör bytas ut, eller att man bör tysta Jan Guillou. Alla dessa omdömen *kan* vara moraliska omdömen. *Om* de är moraliska omdömen beror på våra motiv.

Som jag uppfattar det är ett omdöme ett *moraliskt* omdöme om den som yttrar det anser att det kan *rättfärdigas*. Moralfilosofin syftar nämligen till att klargöra vad som är riktigt, och något är riktigt om det kan rättfärdigas inför andra som berörs av det. Att näringslivstopparna tjänar för mycket är ett moraliskt omdöme om man till exempel finner att deras lönenivåer inte kan rättfärdigas. Peter Singer har uttryckt det som att etiken handlar om ”att försvara sitt sätt att leva, att ge skäl för det, att rättfärdiga det” (*Praktisk etik*, s. 20). Moralfilosofin kan således handla om många olika företeelser. Tolerans är en av dessa företeelser och har sällan undersökts på svenska, vilket är lite underligt med tanke på dess betydelse i ett demokratiskt samhälle.

Toleransidén ligger till grund för föreställningen om politiska fri- och rättigheter och åtminstone sedan John Locke (1633–1704) har det förutsatts att man i ett fritt samhälle till exempel bör göra åtskillnad mellan kyrka och stat. Detta anses nog ofta vara ganska okontroversiellt. Religion är, och borde vara, individens angelägenhet, inte statens eller någon annans. Religionsfrihet, eller religiös tolerans, är därför sedan länge en tämligen självklar del i den ”demokratiska kulturen”.

Ett problem är emellertid att de flesta av oss tycks ha svårt att förhålla oss toleranta. John Stuart Mill (1806–73) noterade för länge sedan att religiös tolerans är vanligast förekommande i sekulariserade samhällen; man kan därför fråga hur mycket tolerans det *egentligen* är fråga om. Är vi kapabla att tolerera sådant vi *verkligen* finner omoraliskt eller ogillar? Mill uttryckte det som att,

så naturlig för mänskligheten är intoleransen i alla de frågor som verkligen angår den, att religionsfriheten knappast någonsin i

praktiken kunnat förverkligats utom där den religiösa likgiltigheten, som inte velat se sitt lugn störas av teologiska gräl, lagt sin tyngd i vågskålen ... Överallt där majoritetens känslor ännu varit äkta och starka har det visat sig att den haft föga benägenhet att pruta av på sina krav på efterföljelse. (Mill, *Om friheten*, s. 16.)

Framför allt framstår det för mig som att vi i stor utsträckning har en arrogant inställning till andra och deras intressen. Vi tycker ofta förutsetta att vi har rätt att kräva att andra ska anpassa sig efter våra intressen. Idag finns till exempel inflytelserika personer och grupper som vill se samhällets lagstiftning och politiska institutioner i enlighet med *just deras* religiösa eller moraliska övertygelser. Vissa vill till exempel införa eller, om de redan finns, bevara lagar och samhälleliga institutioner baserade på, eller i enlighet med, religiösa urkunder eller tolkningar av religiösa auktoriteter. Detta då de anser att en specifik religiös doktrin bör vägleda människor på livets alla områden. De menar att deras moraliska övertygelser bör styra statens agerande liksom enskilda individers handlingar, värderingar, attityder, dispositioner, känslor och mål. Dessa gruppers mål är så att säga att *integrera* de religiösa, sociala och politiska områdena till en enhet.

Detta yttrar sig på olika sätt. Vissa grupper opponerar sig till exempel mot abort på grund av en religiös övertygelse. Man anser att mänskligt liv uppstår i och med konceptionen och är heligt eller har rättigheter från den tidpunkten. Abort likställs därför med mord och abortläkaren med en mördare. Sig själva uppfattar man som förpliktade att hindra att fler oskyldiga människoliv utsläcks, eller att hämnas dem som utsatts för dessa brott.

En annan aktuell och lika kontroversiell fråga rör homosexualitetens juridiska och moraliska status. Enligt vissa uppfattningar är homosexualitet i strid med naturen och en synd som bör förhindras – och kanske även bestraffas när den praktiseras. Den förre påven Johannes Paulus II (1920–2005) uttryckte sin ståndpunkt om den naturliga och sunda sexualiteten så här:

Sexualitet, genom vilken man och kvinna ger sig själva till varandra genom handlingar som är sunda och uteslutande för maskar, är inte något enbart biologiskt, utan rör det innersta hos mänskliga personer som sådana. Den realiserar på ett genuint mänskligt sätt endast om den är en integrerad del av kärleken genom vilken man och kvinna helt hänger sig åt varandra fram till döden. (*The Wisdom of John Paul II*, s. 33.)¹

Även George W. Bush har uttalat sig om detta och sagt att "äktenskapet är en helig institution mellan man och kvinna". Denna uppfattning innebär att staten "måste göra vad som är nödvändigt för att försvara denna heliga institution" (citerad i Singer, *The President of Good & Evil*, s. xvii).

Men detta reser naturligtvis många frågor. Man kan till exempel ifrågasätta om en specifik tolkning av religionen är den korrekta. Detta tar jag inte ställning till, det är de skriftlärdas område. Vad som intresserar mig är snarare frågor som om och i så fall när en grupp har rätt att tvinga andra att inte bete sig på vissa sätt. Frågor som denna kan nog sägas vara utgångspunkten för undersökningen.

Först kommer jag att klargöra hur jag tänker mig att man resonerar kring moralfilosofiska frågor. Därefter kommer jag undersöka toleransidén och hur ett tolerant förhållningssätt hänger samman med ganska okontroversiella föreställningar om jämlikhet och moraliskt rättfärdigande. Förhoppningsvis lyckas jag skissera en teori om hur dessa föreställningar hänger samman. En sådan teori skulle sedan kunna ge svar på frågor om när det är rätt att tolerera ett visst beteende.

En bra utgångspunkt för diskussioner om tolerans är de problem vi står inför i moderna demokratier. Det verkar rimligt att tänka sig att ett demokratiskt samhälle alltid kommer att vara pluralistiskt, med vitt skilda och i någon mån oförenliga doktriner om det "goda", det "heliga", om vad som är meningsfullt etc. Alla har vi nog någon fö-

1 Alla översättningar av engelsk text är mina egna, om inte annat anges i litteraturlistan.

reställning om vad som gör våra liv meningsfulla och man kan därför fråga sig varför en specifik uppfattning av värde bör ligga till grund för samhällets institutioner. Varför ska någon grupp eller individ få avgöra hur alla andra ska leva? Vad gör en tolkning bättre, sannare eller viktigare än en annan? Ofta tycks man ge sina åsikter, preferenser och värden företräde eller större vikt för att de är just ens egna. Men vilka skäl finns för det?

När vissa grupper eller individer gör anspråk på att känna till sanningen om det heliga, goda eller meningsfulla sättet att leva och önskar att inrätta samhället och dess institutioner i enlighet med sina övertygelser, så strider denna önskan mot grundläggande principer som de flesta av oss omfattar. Den mest grundläggande av dessa principer är vad man ofta kallar "likavärdesprincipen", enligt vilken individer har lika värde eller rättigheter.

Att kräva att andra ska rätta sig efter ens egna övertygelser är närmare bestämt *oresonligt*. Det är att kräva att de vi är oense med ska tvingas att bli ense med oss, eller i alla fall tvingas att inte leva på andra sätt än de vi uppskattar. Att förhålla sig tolerant till andra framstår i förhållande till detta som det enda rimliga.

Man ska dock vara klar över att tolerans medför kostnader för oss alla. För det första får vi inte tillämpa vilka medel som helst för att uppnå eller eftersträva de mål vi värderar. I många fall är detta väldigt kostsamt.

För det andra kan tolerans hota våra mest grundläggande värden då staten inte aktivt befrämjar eller skyddar det vi värderar. Det kan vara förödande om till exempel idéerna om jämlikhet, människovärde, humanism, tolerans och demokrati ersätts med andra idéer. Det skulle i grunden förändra det samhälle vi känner till och kanske leda till att det inte förblir ett tolerant demokratiskt samhälle, där vi får leva som vi vill. Man brukar tala om en paradox här, för om man är tolerant mot de intoleranta, så finns risken att de intolerantas idéer frodas och får ett fast grepp. Men om man å andra sidan är intolerant mot de intole-

ranta så har man redan handlat intolerant, och man har då frångått sin toleranta hållning och förtryckt en grupp som man är oense med.

För det tredje så kommer omfattande friheter med största sannolikhet att medföra att vissa människor förargas, äcklas, eller upplever frustration av enbart vetskapen att människor har rätt att leva och tycka på ett visst sätt, och att de faktiskt lever och tycker på vissa sätt. Därtill medför tolerans i vissa fall att individer får frihet att uttrycka åsikter eller leva på sätt som kan medföra faktisk fara för andras liv, frihet eller hälsa.

Det är förstås inte nödvändigtvis så att tolerans har negativa konsekvenser för samhället. Tvärtom kan man tänka sig att det vore bra om människor vore mer toleranta. John Stuart Mill och Friedrich Hayek (1899–1993), bland andra, tänkte sig en idéernas, åsikternas och levnadssättens ”fria marknad”, på vilken de alla skulle kunna utbytas, prövas och revideras om så behövdes. Om människor får leva som de vill, får prova olika levnadssätt och välja som de vill så kommer opassande, osmakliga och dåliga levnadssätt att försvinna då ingen vill ha med dem att göra. Människor väljer i ett fritt samhälle att leva på sätt som visat sig fördelaktiga, fungerande och meningsfulla. På en fri marknad skulle dåliga idéer och levnadssätt dö sväldöden, argumenterar de.²

Ytterligare ett av de svårare problemen vi ställs inför är när individer eller grupper faktiskt utgör *hot* mot andra. Kan det då inte finnas skäl att inskränka deras frihet för att garantera andras frihet? Man bör vara klar över att friheter inte är absoluta. De kan alltid inskränkas om det är påkallat, exempelvis för att andras friheter eller den samhälleliga tryggheten hotas. Kort sagt, friheter kan ibland inskränkas om respekt för friheter kräver det. Det svåra är att avgöra när vi har skäl att göra det.

Det är frågor som dessa som en teori om tolerans måste kunna ge svar på. I just denna bok kommer jag bara att antyda en del möjliga

2 Se exempelvis Mill, *Om friheten*, kap. 2, och Hayek, *Frihetens grundvalar*, kap. 2.

lösningar. I första hand kommer jag att undersöka grunderna för en teori om tolerans.